

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΚΟΥΣΟΥΛΑΚΟΥ

ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
Τ. ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ.

**Ο ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ
ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ**

**Συμβολή εις τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἡρακλειτείου ἀποσπάσματος
3 (Diels-Kranz)**

II. Περί τῆς ἐννοίας τοῦ ἀποσπάσματος τούτου ἐγένετο εὐρεῖα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ συζήτησις καὶ πλείονες διευτώθησαν γνῶμαι.

διαίρεσθαι φασιν εἰς δύο μέρη. μὲν γὰρ σκέψει ἐπικοινωνεῖν αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν μαθημάτων [= οἱ μαθηματικοί, καθ' ἦν ζητοῦσι περὶ τῶν ἀπλανῶν καὶ τῶν πλανωμένων [=οἱ πλανῆται], ὅσον εἰ ὁ ἥλιος ἐστὶ τηλικούτος ἡλικίος φαίνεται, καὶ ὁμοίως εἰ ἡ σελήνη, (...). ἴδιος λόγος πρέπει νὰ γένηται περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ περιωνύμου Στωϊκοῦ φιλοσόφου **Ποσειδωνίου**, **ὅστις ἀπεφαίνετο τὸν ἥλιον «εἰλικρινὲς πῦρ, (...) καὶ μείζονα τῆς γῆς, (...)» μείζω δὲ τῆς γῆς τῷ πᾶσαν ὑπ' αὐτοῦ φωτίζεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανὸν (Διογένους Λαερτίου VII, 1, 144, πρβλ. L. Edelstein καὶ I. G. Kidd, Posidonius, vol. I: The fragments (Cambridge, 1972) σελ. 41). Πρβλ. αὐτ. σελ. 44 (ἐν ἐπιτομῇ τοῦ Ποσειδωνίου Μετεωρολογικῶν): «Πολλαχοῦ τοίνυν ταῦτον κεφάλαιον ἀποδείξει προθήσεται ὅτε ἀστρολόγος· καὶ ὁ φυσικός, ὅσον ὅτι μέγας ὁ ἥλιος, (...) καὶ αὐτ. σελ. 45/46 (Κλεομήδης): «Προειρηκότες δ' ἐν τῷ ᾧ τῶν ἐπιχειρημάτων, ὡς κατὰ πολὺ μείζων ὁ ἥλιος ὢν αὐτῆς [σημ. ἦτοι τῆς γῆς] ὅσον ποδιαίου ἡμῖν φαντασίαν ἀποπέμπει, ἐξῆς αὐτὸ τοῦτο ἐπιδείξει ὀφειλομέν. ὅσα ἐν τοιαύτῃ εἰσαγωγῇ αὐτάρκη ἐστὶ, προφερόμενοι ἴδια τινῶν περὶ μόνου τοῦτου συντάγματα πεποηκότων· ὧν ἐστὶ καὶ Ποσειδώνιος». - Μᾶλλον μικρὰν ἰδέαν ἔχει περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου ὁ (ἤμισυν αἰῶνα μετὰ τὸν Ἡράκλειτον ἀκμάσας) ἱστορικός **Ἡρόδοτος**. Οὗτος (II, 24 - 26) βλέπει τὸν ἥλιον ἐλαυνόμενον ὑπὸ τῶν ὑπὲρ τὴν βόρειον Ἀφρικὴν θυελλῶν. (26) «Τῆν χειμερινὴν ὥρην ἀπελαυνόμενος ὁ ἥλιος ἐκ τῆς ἀρχαίας διεξόδου ὑπὸ τῶν χειμῶνων ἔρχεται τῆς Λιβύης τὰ ἄνω». (27): «(...) εἰ ταῦτα οὕτως εἶχε, ὁ ἥλιος ἂν ἀπελαυνόμενος ἐκ μέσου τοῦ οὐρανοῦ ὑπὸ τοῦ χειμῶνος καὶ τοῦ βορέω ἦε ἂν τὰ ἄνω τῆς Εὐρώπης κατὰ περὶ νῦν τῆς Λιβύης ἔρχεται, (...).» **Ἀριστοτέλους** Μετεωρολογικά (H. Lee, London etc., 1962) A, 8, 345b, 1 ἐπ.: «Εἰ καθάπερ δεικνύται νῦν ἐν τοῖς περὶ ἀστρολογίαν θεωρήμασιν, τὸ τοῦ ἡλίου μέγεθος μείζον ἐστὶν ἢ τὸ τῆς γῆς (...)», Ὅρα προσέτι **τοῦ αὐτοῦ**, ἀναφερόμενα προφανῶς εἰς τὴν δοξασίαν τοῦ Ἡρακλείτου, Περὶ ψυχῆς Γ. 3. 428b, 1 ἐπ.: «Τὸ οὖν φαίνεσθαι ἐστὶ τὸ δοξάζειν ὅπερ αἰσθάνεται μὴ κατὰ συμβεβηκός. φαίνεται δὲ γε καὶ ψευδῆ, περὶ ὧν ἅμα ὑπόληψιν ἀληθῆ ἔχει, ὅσον φαίνεται μὲν ὁ ἥλιος ποδιαῖος, πεπίστευται δ' εἶναι μείζω τῆς οἰκουμένης». Καὶ Περὶ ἐνυπνίων (Imm. Bekker I) 458b, 28/29: «Καὶ ὑγιαίνουσι δὲ καὶ εἰδόντι δμως ὁ ἥλιος ποδιαῖος εἶναι δοκεῖ». Καὶ αὐτόθι 460b, 18 ἐσ. : «Τούτου δὲ σημείον ὅτι φαίνεται μὲν ὁ ἥλιος ποδιαῖος, ἀντίφησι δὲ πολλάκις ἕτερον τι πρὸς τὴν φαντασίαν». Δριμείαν ἐπικρίσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἡρακλείτου (ἀνευ ρητῆς μνείας τούτου, ἀλλὰ πιθανώτατα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτὸν) ἀποτελοῦσι τὰ γεγραμμένα ὑπὸ τοῦ **Σταγίριτου** ἐν τοῖς «Μετεωρολογικοῖς» (A. 3. 339b, 30 ἐσ.): «Ὅσοι δὲ πῦρ καθαρὸν εἶναι φασὶ τὸ περιέχον καὶ μὴ μόνον τὰ φερόμενα σώματα, τὸ δὲ μεταξὺ γῆς καὶ τῶν ἀστρῶν ἀέρα θεωρήσαντες ἂν τὰ νῦν δεικνύμενα διὰ τῶν μαθημάτων [= τὰ μαθηματικά] ἰκανῶς ἴσως ἂν ἐπαύσαντο ταύτης τῆς παιδικῆς δόξης· λίαν γὰρ ἀπλοῦν τὸ νομίζειν μικρὸν τοῖς μεγέθεσιν εἶναι τῶν φερομένων ἕκαστον, ὅτι φαίνεται θεωροῦσιν ἐντεῦθεν [σημ. ἦτοι ἐκ τῆς γῆς] ἡμῖν οὕτως».**

Τὸν Ἡρακλείτειον περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου παραλογισμόν ἀπηχεῖ καὶ ὁ μεταγενέστερος φιλόσοφος **Ἐπικούρος**. **Κατὰ τούτον** (**Ἐπιστολὴ πρὸς Πυθοκλέα, Διογένους Λαερτίου X, 91**, πρβλ. H. Usener, Epicurea (ἀνατύπ. 1966, Stuttgart, σελ. 39): «Τὸ δὲ μέγεθος ἡλίου τε <καὶ σελήνης> καὶ τῶν λοιπῶν ἀστρῶν κατὰ μὲν τὸ πρὸς ἡμᾶς τηλικούτον ἐστὶν ἡλικίον φαίνεται· κατὰ δὲ τὸ καθ' αὐτὸ ἦτοι μείζον τοῦ ὀρωμένου ἢ μικρῶ ἔλαττον ἢ τηλικούτον τυγχάνει». Προσεμφερῶς καὶ ὁ ἐπικούρειος ποιητὴς **Λουκρήτιος** (De rerum natura V, 564 ἐπ.)

Τὴν γνώμην τοῦ Ἐπικούρου ἀποδοκιμάζει ὁ **Κικέρων** (De finibus bonorum et malorum I, 6, 20/21): «Sol Democrito magnus videtur, quippe homini erudito in geometriacque perfecto; huic [σημ. ἦτοι Epicuro] pedalis [= ποδιαῖος] fortasse: tantum enim esse censet quantum videtur, vel paulo aut maiorem aut minorem. **Ita quae mutat ea corrumpit, (...)**». Καὶ διὰ πλείονων ἐν Aca-

1. Ὁ **Εά. Zeller** (2) ἀποφαίνεται ὅτι, καίτοι δύναται νὰ εἰκασθῆ ὅτι τὸ ἐν ἀποσπ. 3 λεγόμενον ἀποτελεῖ παρανόησιν ἐκδηλώσεως γνώμης ἀφορώσης ἀπλῶς εἰς τὴν φαινομενικὴν διάμετρον τοῦ ἡλίου, ἄνευ ἐρεύνης τοῦ πραγματικοῦ του μεγέθους, οὐχ ἦττον δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῆ ὅτι ἴσως ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος ἐφρόνει ὅτι ὄντως τοσοῦτον μικρὸς εἶναι ὁ ἥλιος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, κατὰ τὸν στίχον τοῦ **Corneille** (3), «devine, si tu peux, et choisis, si tu l'oses».

2. Ὁ **K. Reinhardt** (4) θεωρεῖ τὴν ἐν ἀποσπ. 3 ἀπόφανον τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου ὡς θέμα ἐφαρμογῆς τῆς τοσοῦτον προσφιλοῦς τούτῳ συνάψεως τῶν ἀντιθέτων [5] καὶ κατ' ἀκολουθίαν παραφράζει οὕτως: «Ὁ ἀπειρος τὸ μέγεθος ἥλιος εἶναι εὐρὺς ὅσον καὶ ὁ ἀνθρώπινος πούς», δηλονότι τὰ μεγάλα καὶ τὰ μικρὰ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ἄλλ' ἢ ἐν λόγῳ ἐκδοχῆ οὐδὲν ἀπολύτως ἔχει φιλολογικὸν ἢ ἄλλο ἔρεισμα καὶ εἶναι, φρονῶ, ὅλως ἀθαίρετος (6).

3. Ἐκτενῆ λόγον περὶ τοῦ ἀποσπάσματος ποιεῖται ὁ **O. Gigon** (7). Οὗτος, ἀνομολογῶν τὴν δυσχέρειαν ἐρμηνείας τοῦ χωρίου, διατυποῖ τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος παραδοξολογεῖ συνειδητῶς, ἵνα ἀσκήσῃ, διὰ τοῦ ἐν ἀποσπ. 3 «τραχέος» ἰσχυρισμοῦ, πόλεμον κατὰ τῶν ἀναποδείκτων, τεχνητῶν, εἰδήσεων (ἐτέρων διανοητῶν) περὶ μεγέθους τοῦ ἡλίου καὶ πρὸς τοῦτο προσκολλᾶται εἰς ὅ,τι παρέχει ἢ (ὀπτικῆ) ἐμπειρία. Ἐν τούτῳ, λέγει, ὁ Ἡράκλειτος συναντᾶται πρὸς τὸν **Ἐπίκουρον** (8).

demica II, 26, 82: «Quid potest esse sole maius, quem mathematici amplius duodeviginti partibus confirmant maiorem esse quam terram? Quantulus nobis videtur! mihi quidem quasi pedalis. Epicurus autem posse putat etiam minorem esse eum quam videatur, sed non multo: ne maiorem quidem multo putat esse, vel tantum esse quantum videatur, ut oculi aut nihil mentiantur aut non multum. (...). **Sed ab hoc credulo, qui numquam sensus mentiri putat, discedamus, (...)**». Ἐκ τῶν νεωτέρων κατὰ τοῦ Ἐπικούρου ἐκτενῶς ὁ **E. Schrödinger**, *Die Natur und die Griechen* (μετάφρ. ἐκ τῆς ἀγγλικῆς, Hamburg, 1956) σελ. 103 ἐπ.

Κατὰ τινὰ ἐρμηνείαν ὁμηρικῶς στίχου (δρα πλείονα παρὰ **F. Buffière**, *Les mythes d' Homère et la pensée Grecque* (Paris, 1956) σελ. 211) ὁ Ὅμηρος θεῶρει τὸν ἥλιον μείζονα τῆς γῆς.

2. *Die Philosophie der Griechen*, νέα ἐκδ. ὑπὸ **W. Nestle**, I, 2 (Λιψία, 1920) σελ. 858 σημ. 1.

3. **Héraclius** (1647) *Acte IV scène 4* (Léontine).

4. *Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophie* (Bonn, 1916, ἐκδ. β', Frankfurt am Main, 1959) σελ. 237.

5. Παρεμφερῶς, διὰ βραχυτάτων, καὶ ὁ **Fr. Brecht** (*Heraklit* (Heidelberg, 1936) σελ. 101.

6. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἀπορρίπτει καὶ ὁ **O. Gigon** (*Untersuchungen zu Heraklit* (Λιψία, 1935) σελ. 82), ἀπολουθῶν δὲ τούτῳ καὶ ὁ **G. S. Kirk** (*Heraclitus. The cosmic fragments* (Cambridge, 1954) σελ. 281), οἵτινες ἀμφότεροι χαρακτηρίζουσι ταύτην ὡς «ἄγαν περίπλοκον».

7. *Untersuchungen zu Heraklit* (Λιψία, 1935) σελ. 81/82. Πρβλ., διὰ βραχυτέρων, τοῦ αὐτοῦ *Der Ursprung der griechischen Philosophie* (ἐκδ. β', Basel - Stuttgart, 1968) σελ. 226.

8. Προφανῶς ἀκολουθεῖ τῷ **Gigon** ὁ **R. Walzer** (*Eraclito* 1939, μετατύπ. 1964, Hildesheim) δι' ὅσων βραχυτάτων ἀποφαίνεται sub fr. 3 (σελ. 43 ἐν τέλει).

4. Ὁ **K. Deichgräber** (9) εικάζει ὅτι διὰ τοῦ φθέγματος ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος φέρει παράδειγμα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς σχετικότητος τῶν ἀνθρωπίνων μέτρων (κριτηρίων), ὡς ἐν ἀποσπάσμασιν 82 καὶ 83 (Diels-Kranz). Ἡ ἐξηγήσις ὡς εἰκός, δὲν ἱκανοποιεῖ.

5. Ὁ **L. Robin** (10) ἀποφαίνεται ὅτι τὰ ἀποσπ. 3 καὶ 6 (11) τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι δείγματα τῆς «indifférence hautaine avec laquelle il traite la physique particulière, se contentant de représentations populaires» (12).

6. Ὁ **G. S. Kirk** (13), ὁμολογῶν ὅτι πᾶσα ἐρμηνεῖα τοῦ ἀποσπ. 3 εἶναι ἐπισηφελῆς καὶ δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς πλάνην, φρονεῖ ὅτι τοῦλάχιστον ἐν μέρει πιθανὸν νὰ ἀληθεύωσιν αἱ ἐρμηνευτικαὶ εἰκασίαι τοῦ **K. Reinhardt** καὶ τοῦ **O. Gigon**. Ἰσως, λέγει ὁ **Kirk**, ὁ Ἡράκλειτος ἀναφέρεται, δίκην ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως, εἰς τὸ φαινομενικὸν μέγεθος τοῦ ἡλίου, χωρὶς καὶ νὰ θεωρῇ τοῦτο ὡς τὸ ἀληθές, πράττει δὲ τοῦτο οὐχὶ ἀνευ σκοποῦ, καὶ δὴ ἵνα ὑποδηλώσῃ ὅτι τὰ φαινόμενα ἀπατῶσι καὶ ὅτι ὀφείλει τις νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰ πράγματα, διότι «φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ» (Ἡρακλείτου ἀπόσπ. 123 Diels-Kranz).

7. Ὁ **W. Nestle** (14) ἀποφαίνεται περὶ τοῦ ἀποσπ. 3 ὅτι πιθανῶς τοῦτο ἀποτελεῖ παράδειγμα τοῦ ἀπατηλοῦ τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεως.

8. **H. Quiring** (15) διατυποῖ ταύτην τὴν ἰδιόρρυθμον, ἀλλ' ἀνεπέριστον, ἐρμηνεῖαν: Ὁ Ἡράκλειτος ἤθελε νὰ εἴπῃ ὅτι ἄνθρωπος ἐξηπλωμένος εἰς τὸ ἔδαφος καὶ ἀτενίζων πρὸς τὸν ἥλιον δύναται νὰ καλύψῃ τοῦτον διὰ τοῦ πλάτους τοῦ ποδός του, ὅθεν ἡ δύναμις τοῦ ἡλίου δὲν δύναται νὰ κατισχύσῃ παντός, οὐδ' ἐν πάσῃ περιπτώσει τῆς βουλήσεως ἐνὸς ἀνθρώπου. Ἄρα ὁ ἥλιος οὐδαμῶς εἶναι παντοδύναμος!

9. Ὁ **H. Fränkel** (16), ἵνα ἐξηγήσῃ τὴν ἐν ἀποσπ. 3 παραδοξολογίαν, προσφεύγει εἰς ἱκανὴν νὰ κινήσῃ τὴν θυμηδίαν ὑπόθεσιν: «Ἄν τις ἐξαπλωθῇ

9. Ἐ, τῇ διατριβῇ *Bemerkungen zu Diogenes' Bericht über Heraklit*, ἐν «*Philologus*» τόμῳ 93 (νέα σειρά τ. 47) (1938/39) σελ. 12 ἑπ., εἰδικῶς σελ. 26.

10. *La pensée Grecque et les origines de l' esprit scientifique* (ἔκδ. β', Paris, 1948) σελ. 87.

11. Κατὰ τὸ Ἡρακλείτειον ἀπόσπ. 6 (ὅπερ δὲν ἐρευνάται ἐνταῦθα). «Ὁ ἥλιος νέος ἐφ' ἡμέρα ἐστίν», ἦτοι: «Ὁ ἥλιος εἶναι νέος καθ' ἑκάστην ἡμέραν».

12. Ὁμοίως ὁ **O. Gigon** (*Der Ursprung der griechischen Philosophie* (ἔκδ. β', Basel - Stuttgart, 1968) σελ. 226) ὁμιλεῖ περὶ τῆς «Unbekümmertheit, mit der Heraklit diese Fragen [σημ. ἦτοι die naturwissenschaftlichen Fragen] behandelt hat».

13. *Heraclitus. The cosmic fragments* (Cambridge, 1954) ἰδίᾳ σελ. 282/83.

14. *Die Vorsokratiker* (ἔκδ. δ', Düsseldorf - Köln, 1956) σελ. 238 (ἐν σημ. 17).

15. *Heraklit* (Berlin, 1959) σελ. 43/44.

16. *Wege und Formen frühgriechischen Denkens* (München, ἔκδ. β', 1960) σελ. 271, *Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums* (München, 1962) σελ. 433, πρβλ. ἤδη τὸν αὐτὸν ἐν *American Journal of Philology* 59 (1938) σελ. 327. Τῷ **Fränkel** συμφωνοῦσιν οἱ **R. Mondolfo** καὶ **L. Taràn** ἐνθ' ἀνωτ. (σημ. 1) σελ. 358 γράφοντες: «Προτιμότερον φαίνεται νὰ ἀποδοθῇ τῷ κειμένῳ τούτῳ ἔννοια μεταφορικῆ».

δπιος καὶ ἐκτείνῃ τὸν ἕνα πόδα τοῦ πρὸς τὰ ἄνω, δύναται νὰ καλύψῃ δι' ἐνόσ ποδός τοῦ ὀλόκληρον τὸν ἥλιον». Ἐν συνεχείᾳ διατυποῖ ὁ διαπρεπὴς φιλόλογος τὴν ἔρμηνειάν: Καὶ τὰ μέγιστα τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου εἶναι καταφρονητέα, ἐφ' ὅσον συγκρίνει τις ταῦτα πρὸς τὰ θεῖα καὶ πνευματικὰ πράγματα. Ἄλλ' ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν ἔρμηνειάν ταύτην ὁ Fränkel, ἐκφέρει τὴν εὐφυᾶ, πλὴν τολμηράν, εἰκασίαν ὅτι τὸ ἀπόσπ. 3 εἶχεν ὡς συνέχειαν καὶ ἀπετέλει ἐνότητα μετὰ τοῦ περιλαλήτου ἡρακλειτείου ἀποσπ. 45 (Diels-Kranz): «Ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει», ὅπερ θεωρεῖ οὗτος ὡς ἐκφέρον τι τὸ ἀντίστροφον πρὸς τὸ ἐν ἀποσπ. 3 λεγόμενον.

Φρονῶ ὅτι, καίτοι ὁ συγγραφεὺς ἐπικαλεῖται ὑπὲρ τῆς συνδέσεως τῶν δύο τούτων ἀποσπασμάτων πηγαίαν τινὰ παράδοσιν, μάλιστα δὲ τὸ τοῦ **Διογένοῦ Λαερτίου** IX, 1, 7, ἡ γνώμη αὐτοῦ εἶναι ἀποκρουστέα ὡς βεβιασμένη καὶ αὐθαίρετος, ἄλλως τε καὶ διότι, ὡς βλέπω ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Διογ. Λ., ἡ παράθεσις τῶν δύο ἀποσπασμάτων δὲν γίνεται ἀλληλενδέτως ἀλλὰ κεχωρισμένως· ἀληθῶς παρεμβάλλονται μετὰ τούτων τελεία στιγμή καὶ ἀκολούθως αἱ φραστικῶς χωρίζουσαι ταῦτα λέξεις: «Λέγεται δὲ καί,» (17) (18).

10. Ἀδιάγνωστον θεωρεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματος ὁ **W. K. Guthrie** (19) ἐπαγόμενος ὅτι εἶναι ἥκιστα δυνατόν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἐπίστευεν εἰς τὴν «κατὰ γράμμα» ἀλήθειαν τῆς ἀποφάνσεως αὐτοῦ, ἥς ἡ σημασία παραμένει «μυστηριώδης».

11. Ὁ **K. Axelos** (20) ἀπέχεται ἐκφορᾶς γνώμης περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀποσπ. 3 ἐπικαλούμενος τὴν ἀγνοίαν τῶν μετ' αὐτοῦ συμφραζομένων. Ἰσως, λέγει, ὁ φιλόσοφος ἤθελεν ἀπλῶς νὰ δηλώσῃ, ὅποιον φαίνεται εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ πλάτος τοῦ ἡλίου. Πενιχρὰ ταῦτα τοῦ Axelos καὶ οὐδὲν λέγοντα.

12. Ὁ **G. Nebel** (21) προφανῶς βλέπει τὸν Ἐφέσιον φιλόσοφον σπουδαιολογοῦντα ἐν τῷ ἀποσπ. 3. Τοῦτο συνάγω ἐξ ὅσων οὗτος λέγει πρὸς ἔρμηνειαν αὐτοῦ. Ὡς πάντες, λέγει, οἱ προγενέστεροι καὶ σύγχρονοι αὐτοῦ, ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἀνίδεος τῶν κοσμικῶν ἀποστάσεων, καὶ τὰ ἀπώτατα εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸν ἐγγύς, οἱ ἀστερες κινουῦνται ἐντὸς τῶν ὀρίων τῆς γῆϊνης ἀτμοσφαιρας. Ἐπὶ πλέον δ' οὗτος στερεῖται τοῦ γνωστικοῦ μέσου τῶν μαθηματικῶν.

13. Ὁ **Giov. Gilardoni** (22) θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι ἡ ἀπόφανσις τοῦ Ἡρακλεί-

17. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ **H. S. Lang** (Oxonii, 1964) - Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ **C. G. Cobet** (Parisii, 1850) φέρεται: «Λέγει δὲ καί,».

18. Κατὰ τοῦ **Fränkel** διὰ βραχέων καὶ ὁ **G. S. Kirk** ἐνθ' ἄνωτ. (σημ. 13) σελ. 281 θεωρῶν τὴν ἐνότητα τῶν δύο ἀποσπασμάτων ἀναπόδεικτον.

19. *A history of Greek philosophy* (Cambridge) vol. I (1962) σελ. 486.

20. *Héraclite et la philosophie* (Paris, 1962) σελ. 109.

21. *Die Geburt der Philosophie* (Stuttgart, 1967) σελ. 143.

22. **Brunero Salucci**, *Eraclito, tutti i frammenti*, μετ' εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων ὑπὸ **Giovanni**

του σκοπόν ἔχει ἢ νὰ καταπολεμήσῃ τὰς λαϊκὰς καὶ φιλοσοφικὰς δοξασίας, αἵτινες ἔτεινον νὰ ἀναγάγῃ τὸν ἥλιον εἰς ἀληθῆ θεότητα, ὅθεν ἀποτελεῖ υπεράσπισιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ (τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου) θεωρημάτων περὶ φύσεως, ἢ, ἴσως, καὶ νὰ ἐξάρῃ ἀντιθετικῶς ἐτέρας ἀξίας τῆς πραγματικότητος. — Προφανὲς εἶναι ὅτι ἡ μετ' ἀμφιβολίας διατυπούμενη ἐρμηνεῖα αὕτη εἶναι αὐθαίρετος καὶ πᾶν ἄλλο ἢ πειστικῆ.

14. Ὁ **M. Marcovich** (23) ἀγεται εἰς τὴν γνώμην ὅτι πιθανῶς σπουδάζων («σπουδαιολογῶν») ὁ Ἡράκλειτος ἀπέδιδε τῷ ἡλίῳ τὸ πλάτος ἀνθρωπίνου ποδός. Εἰς τὴν γνώμην ταύτην ὀδηγεῖται ὁ συγγραφεὺς οὗτος καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας, ἣν ἀποδίδει τῷ ὄρω «σκάφαι» ἐν τῇ Ἡρακλειτείῳ διδασκαλίᾳ. Κατὰ ταύτην (**Διογένους Λαερτίου** IX, 1, 9) ἐν «σκάφαις» «ἐπεστραμμέναις κατὰ κοῖλον πρὸς ἡμᾶς» ἀθροίζονται αἱ λαμπραὶ «ἀπὸ τε γῆς καὶ θαλάττης» ἀναθυμιάσεις ἀποτελοῦσι φλόγας, αἵτινες εἶναι τὰ ἄστρα, ἐν οἷς καὶ ὁ ἥλιος. Κατὰ τὸν Marcovich ὁ ὄρος «σκάφη» ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ, χρησιμοποιεῖται, ἐν ἧ ἐννοίᾳ εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου, ὅτε ἐδήλου τὸν «ποδανιπτῆρα» (δοχεῖον πρὸς νίψιν τῶν ποδῶν) (24).

15. Ὁ **D. R. Dicks** (25) καταλέγει τὰ ἀποσπ. 3 καὶ 6 εἰς τὰς «ἰδιαζόντως ἀφελεῖς» ἀστρονομικὰς δοξασίας τοῦ Ἡρακλείτου.

16. Παράδοξα εἶναι καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ **G. Legrand** (26) γραφέντα, ὅτι τὸ ἀποσπ. 3 ὀφείλεται ἴσως εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ πούς ἦτο τὸ βασικὸν μέτρον τῶν Ἑλλήνων, ὁ δ' Ἥλιος διατρέχει τὸν οὐρανὸν εἰς τρία βήματα, οὗ ἕνεκα, λέγει, ὁ Ἀπόλλων φέρει τὸ παράδοξον ἐπίθετον «τρίπους»!

17. Ἡ **Μαρία Μιχαήλ-Δέδε** (27) ὁμολογοῦσα τὴν περὶ τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ ἀποσπ. 3 δυσχέριαν, φρονεῖ ὅτι ὁ Ἡράκλειτος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ κατενόει ὅτι τὸ μέγεθος τοῦ ἡλίου δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ φαινόμενον. Ὅθεν πρέπει νὰ ἀληθεύσῃ, λέγει αὕτη, αἱ ἐρμηνεῖαι τῶν Kirk, Reinhardt κ.λ.π., καθ' ὅς ὁ Ἐφεσίος φιλόσοφος ἠθέλησε μᾶλλον νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀπατηλότητα τῶν φαινομένων.

Gilardoni (Firenze, 1967) σελ. 75.

23. Heraclitus (ed. maior, Merida, Venezuela, 1967) σελ. 310/11. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ ἄρθρον Herakleitos, ἀνάτυπον ἐκ τῆς τῶν **Pauly - Wissowa - Kroll** Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Supplement-Band X (Stuttgart, 1967) στ. 298/99.

24. Τὴν ἐννοίαν ταύτην ἀρῶνται ὁ **Marcovich** ἐκ τοῦ ἀποσπ. 225 Nauek (375 Mette) τοῦ **Αἰσχύλου**: «Καὶ νίπτρα δὴ χρῆ θεοφόρων ποδῶν φέρειν./λεοντοβάμων ποῦ σκάφη χαλκῆλατος;» καὶ ἐκ τοῦ **Ἰπποκράτους**, Περὶ ἀφόρων [= στεῖρων γυναικῶν], 234 (ἔργων ἐκδ. **E. Littre** (Paris, 1839 - 61, τόμ. VIII σελ. 448): «Ἦν δὲ μὴ παύηται ἡ ὀδύνη μηδὲ ἡ κοιλία ὑποχωρήσῃ, ἐς τὴν δειλὴν ἐν σκάφῃ ἐς θερμὸν ὕδωρ ἐγκαθισάτω».

25. Early Greek astronomy to Aristotle (Ithaca, New York, 1970) σελ. 48.

26. Pour connaître la pensée des Présocratiques (Paris, 1970) σελ. 92.

27. Ἡράκλειτος (Ἀθῆναι, 1970) σελ. 108.

18. Ὁ **E. Fink** (28) ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἀπόσπ. 3 ὁμιλεῖ ἐν παραβολικῶ τινι λόγῳ. Ἐκφράζει, λέγει, τοῦτο, ὅτι εἰς τὸν ἥλιον ὡς πηγὴν τοῦ φωτὸς ἀνήκει μόνον ἐλάχιστός τις καὶ ἀσήμαντος τόπος, οὕτως ὥστε ἡ ἀνοίγουσα δύναμις τοῦ «Ἡλίου» φαίνεται νὰ ἦναι μόνον σμικρότατόν τι πράγμα ἐν τῷ ἀνοιχθέντι χώρῳ ἡλιακοῦ φωτὸς. Τὸ ἀνοῖγον συμπίπτει κατὰ τινα τρόπον πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀνοιχθὲν καὶ ὑπάγεται εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ὡς τῆς φωτιζούσης δυνάμεως περιοριζόμενα πράγματα.

Σκοτεινὸς λέγεται ἀρχαιότερον ὁ Ἡράκλειτος, καὶ ἐνίοτε εἶναι, ἀλλὰ πολὺ στρυφνότερος εἶναι πολλακίς (ὡς ἐν προκειμένῳ) ὁ **M. Heidegger** καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτῷ.

19. Πενιχρὰ καὶ ἄνευ ἐρείσματος εἶναι ἡ ἐξήγησις τοῦ ἀποσπ. 3 ὑπὸ τοῦ **M. L. West** (29). Οὗτος φρονεῖ ὅτι διὰ τούτου δηλοῦται ὅτι τὸ πλάτος τοῦ ἡλίου εἶναι ἴσον πρὸς τὸ μῆκος ἑνὸς ἀνθρωπίνου ποδός, «διότι συνήθως τὸ μῆκος τοῦ ποδός χρησιμοποιεῖται ὡς μονὰς μετρήσεως». (30).

III. Ἐν τῷ ἀποσπ. 3 ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος ἐκφράζει βεβαίως τι τὸ ὑποπίπτον τῇ ἀνθρωπίνῃ ὄρασει, ἀλλὰ φαίνεται ταυτιζὼν τοῦτο πρὸς τὸ πραγματικὸν μέγεθος τοῦ ἡλίου. Θεωρεῖ δ' ὁμοίως ὄντως ὁ Ἡράκλειτος τὸν ἥλιον τοσοῦτον ἀπείρου σμικρότητος σῶμα;

Κατὰ τῆς καταφατικῆς εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀποκρίσεως, ἦτις (κατὰ τὰ ἐκτεθέντα) διδεται ὑπὸ τινῶν, ἀντιτάσσομεν τὰ ἑξῆς:

A). Ἡ ἐκδοχὴ, ὅτι ὁ Ἡράκλειτος σπουδάζει («σπουδαιολογεῖ», κατὰ τὴν συνήθη ἔκφρασιν) προσνέμων τῷ ἡλίῳ ἐλαχιστότατον μέγεθος, τελεῖ ἐν προφανεῖ ἀντιθέσει πρὸς τὴν μεγάλην σημασίαν, ἣν, ὡς πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ κόσμου, ἀποδίδει τῷ ἄστρῳ τῆς ἡμέρας ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος ἐτέρωθι, καὶ δὴ ἐν ἀποσπ. 99 (Diels-Kranz), καθ' ὃ: «Εἰ μὴ ἥλιος ἦν, ἔνεκα τῶν ἄλλων ἄστρων εὐφρόνη ἂν ἦν» (ἦτοι: «Ἄν μὴ ὑπῆρχεν ὁ ἥλιος, παρὰ τὴν ὑπαρξίν τῶν ἄλλων ἄστρων θὰ ἦτο νύξ»), καὶ ἐν ἀποσπ. 94, καθ' ὃ: «Ἡλιος γὰρ οὐχ ὑ-

28. Ἐν **Martin Heidegger - Eugen Fink**, Heraklit (Seminar Wintersemester 1966/1967) (Frankfurt am Main, 1970) σελ. 72.

29. Early Greek philosophy and the Orient (Oxford, 1971) σελ. 98 σημ. 2.

30. Ὁ **Fr. Schleiermacher** (Herakleitos der Dunkle, von Ephesos, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Museum der Altertumswissenschaft von F. A. Wolf und Ph. Buttmann, Bd. I (1807) σελ. 313-533) σελ. 394 παραθέτει παρεμπιπτόντως τὸ ἀπόσπ. 3 ἄνευ ἐρμηνείας αὐτοῦ, μεθ' ἀπλῆς συσχετίσεως πρὸς τὰ ἀποσπ. 6 καὶ 94 (κατὰ τὴν ἀρίθμησιν πάντοτε τῶν Diels - Kranz). - Ὁ **Ph. Wheelwright** (Heraclitus (Princeton, New Jersey, 1959) σελ. 37 καὶ 143 μνημονεύει μὲν τοῦ ἀποσπάσματος, οὐδὲν δ' ὁμοίως λέγει περὶ τῆς ἐννοίας αὐτοῦ. - Τὰ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἀποσπάσματος γραφέντα ὑπὸ τῶν **Jean Bollack - Heins Wismann** (Héraclite ou la séparation (Paris, 1972) σελ. 68/69) εἶναι μᾶλλον ἀσυνάρτητα. - Ὁ **Εὐάγγελος Ρούσσος** (Ἡρακλείτου ἀποσπάσματα (Ἀθῆναι, 1965) καταλείπει ἀνεπίσκεπτον τὸ ἀπόσπ. 3, διότι, ὡς προφορικῶς ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν, κατὰ τὸν χρόνον τῆς δημοσιεύσεως τοῦ βιβλίου του ἐθεώρει τοῦτο νόθον.

περβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν», προφανῶς ἵνα ἀποκατασταθῇ ἡ δεινῶς διαταραχθεῖσα τάξις τοῦ κόσμου.

Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὸν Λατῖνον συγγραφέα **Macrobius** ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος ἀπεκάλεσε τὸν ἥλιον «fontem caelestis lucis», ἦτοι πηγὴν τοῦ οὐρανοῦ φωτός (31).

B). Ὅτι δὲν σπουδάζει ὁ Ἡράκλειτος ἐν ἀποσπ. 3, καθίσταται, κατ' ἐμέ, πρόδηλον καὶ ἐκ τῆς ὄλης, ἀποδιδομένης αὐτῷ, διδασκαλίας (32) περὶ τῆς ὑφῆς τοῦ ἡλίου καὶ τῶν λοιπῶν ἀστέρων, ἐνθα καὶ διαστολὴ γίνεται τῆς ἐνεργείας τοῦ ἡλίου ἀπὸ τῆς τῶν λοιπῶν ἀστέρων. Κατὰ τὸν Ἐφέσιον φιλόσοφον ὁ ἥλιος καὶ τὰ λοιπὰ ἄστρα εἶναι λεκανόσχημα, «σκάφαι», ἦτοι σώματα κοῖλα, ὧν ἡ κοιλότης εἶναι ἐστραμμένη πρὸς ἡμᾶς καὶ πληροῦται διὰ κάτωθεν ἀνερχομένων ἀναθυμιάσεων. Ἡ ὄλη συναφῆς διδασκαλία ἐκτίθεται μετ' ἐναργείας παρὰ **Διογένη Λαερτίῳ** IX, 1 (Ἡράκλειτος), 9/10: «Γίνεσθαι δ' ἀναθυμιάσεις ἀπὸ τε γῆς καὶ θαλάττης, ἅς μὲν λαμπράς καὶ καθαρὰς, ἅς δὲ σκοτεινάς. Αὔξεσθαι δὲ τὸ μὲν πῦρ ὑπὸ τῶν λαμπρῶν, τὸ δ' ὑγρὸν ὑπὸ τῶν ἐτέρων. Τὸ δὲ περιέχον ὁποῖον ἐστὶν οὐ δηλοῖ· εἶναι μέντοι ἐν αὐτῷ σκάφας ἐπεστραμμένας κατὰ κοῖλον πρὸς ἡμᾶς, ἐν αἷς ἀθροιζομένας τὰς λαμπράς ἀναθυμιάσεις ἀποτελεῖν φλόγας, ἅς εἶναι τὰ ἄστρα. Λαμπροτάτην δ' εἶναι τὴν τοῦ ἡλίου φλόγα καὶ θερμοτάτην. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα ἄστρα πλεῖον ἀπέχουν ἀπὸ γῆς καὶ διὰ τοῦτο ἥττον λάμπειν καὶ θάλπειν, τὴν δὲ σελήνην προσγειοτέραν οὖσαν μὴ διὰ τοῦ καθαροῦ φέρεσθαι τόπου· τὸν μέντοι ἥλιον ἐν διαυγεῖ καὶ ἀμιγεῖ κεῖσθαι καὶ σύμμετρον ἀφ' ἡμῶν ἔχειν διάστημα· τοιγάρτοι μᾶλλον θερμαίνειν τε καὶ φωτίζειν, ἐκλείπειν δ' ἥλιον καὶ σελήνην, ἄνω στρεφομένων τῶν σκαφῶν». Πρβλ. καὶ τὰ τοῦ **Ἀετίου** II, 28, 6 (33): «Ἡράκλειτος ταυτὸν πεπονθέναι τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην. σκαφοειδεῖς γὰρ ὄντας τοῖς σχήμασι τοὺς ἀστέρας, δεχομένους τὰς ἀπὸ τῆς ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως αὐγὰς, φωτίζεσθαι πρὸς τὴν φαντασίαν, λαμπρότερον μὲν τὸν ἥλιον· ἐν καθαρωτέρῳ γὰρ ἀέρι φέρεσθαι· τὴν δὲ σελήνην ἐν θολωτέρῳ· διὰ τοῦτο καὶ ἀμαυροτέραν φαίνεσθαι». (34).

31. Ὅρα περὶ τούτου **F. Lassalle**, Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos (τόμοι 2, Berlin, 1858, ἀνατύπ. 1973, Hildesheim - New York) II σελ. 110 σημ. 3, **O. Gigon**, Der Ursprung der griechischen Philosophie (ἔκδ. β', Basel - Stuttgart, 1968) σελ. 225. Ὁ **Lassalle** (αὐτ. σελ. 110 ἑσ.) ὑποστηρίζει, ἀλλὰ μετὰ συγκεχυμένης ἐπιχειρηματολογίας, ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἀποδίδει τῷ ἡλίῳ λειτουργίαν ἐν τῷ σύμπαντι τεραστίου σημασίας.

32. Περὶ τῆς πιθανῆς καταγωγῆς τῆς περὶ μορφῆς ἡλίου καὶ σελήνης διδασκαλίας **O. Gigon** αὐτ. (προηγ. σημ.) σελ. 225 ἐπ.

33. **Diels - Kranz**, Die Fragmente der Vorsokratiker (ἔκδ. 8η 1956) I (Ἡράκλειτος A (Lehre) 12) σελ. 146.

34. Ἡ ἀφέλης γνώμη τοῦ **M. Marcovich** (ἐνθ' ἀνωτ., κείμε. ὑπὸ II, 14 καὶ σημ. 23 καὶ 24) ὅτι ὁ ὄρος «σκάφη» ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου λαμβάνεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ «δοχείου νίψεως τῶν ποδῶν» εἶναι ἀναπόδεικτος. Ὁ ὄρος οὗτος (ἐκ τοῦ «σκάπτω») εἶχε καὶ ἄλλας ἐννοίας, δηλῶν γενικώτερον πᾶν σῶμα λεκανόσχημον, κοιλανθὲν διὰ σκαφῆς. (Παρ' Ὀμή-

Καὶ διὰ τῶν λόγων του (Sprüche in Prosa 556): «Der Mensch ist ge-nugsam ausgestaltet zu allen wahren, irdischen Bedürfnissen, wenn er seinen Sinnen traut und sie dergestalt ausbildet, dass sie des Vertrauens wert bleiben» (36).

IV. Ἡ περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου δοξασία τοῦ Ἡρακλείτου, ἂν ἤθελεν ὑποτεθεῖ σπουδαίως ἐξενεχθεῖσα, ἐλέγχει οὐ μόνον ἀγνοίαν τῶν μαθηματικῶν, ὡς καταλογίζονται τῷ Ἡρακλείτῳ ὁ Ἀριστοτέλης (ἐνθ' ἄνωτ. σημ. 1α') καί, ἀκολουθῶν τούτῳ, ὁ Sir Thomas Heath(37), ἀλλ' αὐτόχρομα νηπιώδη ἀντίλη-ψιν (38), ἔλλειψιν τοῦ κοινῆς νοῦ (39). Ἄλλ' ἐπειδὴ τοιαύτην ἔλλειψιν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν μέγαν φιλόσοφον (40), ἀγομαί εἰς τὴν εἰκα-

36. E. Arndt ἐν Archiv für Geschichte der Philosophie (Berlin) XXVI (1913) σελ. 372/73. A. Menzel, Goethe und die griechische Philosophie (Wien - Leipzig, 1932) σελ. 29/30. Ὁρθῶς ἀπο-φαίνεται ὁ W. Bröcker (Die Geschichte der Philosophie vor Sokrates (Frankfurt am Main, 1965) σελ. 47: «Die Belehrung durch die Sinne ist für ihn [= τὸν Ἡράκλειτον] die echte Quelle der Erkenntnis, vorausgesetzt, dass das, was die Sinne zeigen, mit Verstand ausgelegt wird».

37. Aristarchos of Samos (Oxford, 1913, ἀνατύπ. 1966) σελ. 61.

38. Πρβλ. τοὺς δριμεῖς λόγους τοῦ Σταγίριτου (ἐνθ. ἄνωτ. τομ. 1α'): «παιδική δόξα», «λίαν ἀπλοῦν τὸ νομίζειν».

39. Ὅτι ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν οὐρανίων σωμάτων, καὶ εἰδικῶς τῆς σελήνης, les apparences sont trompeuses, διετύπωσεν, ἐν τῇ λογοτεχνικῇ γραμματείᾳ τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁ La Bruyère (Les caractères (1688), ἔκδ., μετ' εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων, ὑπὸ G. Cayrou. Paris, 1913) Chap. XVI (Des Esprits forts), 43 (σελ. 610/11): «(...) Qu' y apercevez-vous quelquefois? la lune dans son plein? Elle est belle alors et fort lumineuse, quoique sa lumière ne soit que la réflexion de celle du soleil; elle paraît grande comme le soleil, plus grande que les autres planètes, et qu' aucune des étoiles; mais ne vous laissez pas tromper par les dehors. Il n' y a rien au ciel d' aussi petit que la lune.(...)».

40. Καθόλου περὶ τοῦ Ἡρακλείτου ὡς «ἀστρονόμου» ἀποφαίνεται, ἄκρως ὑποτιμητικῶς, ὁ Sir Thomas Heath (ἐνθ' ἄνωτ. (σημ. 37) σελ. 59): «He was indeed no astronomer, and he scarcely needs mention in a history of astronomy except as an illustration of the vicissitudes, the ups and downs, through which a science in its beginnings may have to pass. Heraclitus's astronomy, if it can be called such, is of the crudest description.» Ἐτεροι (ἐν οἷς ὁ J. Brun, Les présocratiques (Paris, 1968) σελ. 63) ἀναγνωρίζουσι τῷ Ἐφεσίῳ φιλοσόφῳ ἀξιόλογους τινὰς ἀστρονομικὰς γνώσεις. Ἐπεικῆς πρὸς τὸν Ἡράκλειτον δεικνύται καὶ ὁ D. R. Dicks (ἐνθ' ἄνωτ. σημ. 25) σελ. 48 ἐπ. Ἰκανὰ περὶ τοῦ Ἡρακλείτου ὡς στοιχειολόγου καὶ «μετεωρολόγου» εἰρηναίαν ἐν τῷ μεγάλῃ ἀξίας ἔργῳ τοῦ O. Gilbert, Die meteorologischen Theorien des griechischen Altertums (Λιψία, 1907) ἐνθα ἐν τῷ εὐρετηρίῳ του s. v. Herakleitos (σελ. 726). Ἐκ τῆς λοιπῆς γραμματείας: P. Tannery, Pour l' histoire de la science Hellène. De Thalès à Empédocle (Paris, 1887) σελ. 168 ἐπ., A. Bouché - Leclercq, l' astrologie Grecque (Paris 1899, ἀνατύπ. Bruxelles 1963) ἴδια σελ. 10/11, O. Gigon Untersuchungen zu Heraklit (Λιψία, 1935) σελ. 43 ἐπ., A. Rey, La jeunesse de la science Grecque (Paris, 1933) σελ. 330 ἐπ., R. Baccou, Histoire de la science Grecque de Thalès à Socrate (Paris, 1951) σελ. 148 ἐπ., Μαρίας Μιχαήλ-Δέδε (ἐνθ' ἄνωτ. (σημ. 27) σελ. 106 ἐπ. Περί «Ἡρακλειτείου» μεταβάσεως ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἀστρονομίας εἰς τὴν νεωτέραν φυσικὴν» ποιεῖται λόγον ὁ Kurt von Fritz, Grundprobleme der Geschichte der antiken Wissenschaft (Berlin - New York, 1971) σελ. 195 σημ. 409.

σίαν (τὸ πρῶτον, ὅσον γε οἶδα, διατυπωμένην ὑπ' ἐμοῦ ὑπὸ ταύτην τὴν μορφήν), ὅτι ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος ἐν ἀποσπ. 3 δὲν σπουδάζει, ἀλλὰ σκώπτει (41). Τίνας; Προφανῶς ἐκείνους, οἵτινες, δι' ἀτελεστάτων τότε μέσων, πολλάκις δ' ὄλως ἀθαιρέτως, προσεπάθουν νὰ καθορίσωσι τοῦ Ἥλιου (καὶ ἄλλων οὐρανίων σωμάτων) τὸ μέγεθος. Ἦτος ἐν τοῖς σκωπτομένοις περιλαμβάνεται καὶ ὁ περιώνυμος **Θαλῆς ὁ Μιλήσιος** (ὁ ἐκ τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν), ὃν ὡς «τὸ πρῶτον ἀστρολογήσαντα» γινώσκει ὁ Ἡράκλειτος (ἀπόσπ. 38) (ὡς ἄλλως τε καὶ ὁ Δημόκριτος), καὶ ὅστις, καθ' ἃ ἐρρήθησαν ἤδη (ἀνωτ. σημ. 1α'), προσένεμε, διὰ μεθόδου πιθανῶς ἀλλοδαπῆς προελεύσεως, τῷ ἀστρῷ τῆς ἡμέρας μέγεθος ἑπτακοσιάκις καὶ εἰκοσάκις μείζον τοῦ τῆς σελήνης (42) (43).

41. Σκῶψις ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἑτέροις ἀποσπάσματι τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου. Οὕτω σκώπτονται οὐ ἰατροὶ ἐν ἀποσπ. 58 (Diels - Kranz): «Οἱ γοῦν ἰατροὶ τέμνοντες, καιόντες, πάντη βασανίζοντες κακῶς τοὺς ἀρρωστούοντας, ἐπαιτέονται, μηδὲν ἀξιοὶ μισθὸν λαμβάνειν παρὰ τῶν ἀρρωστούοντων, ταῦτά ἐργάζομενοι τὰ καὶ αἱ νοῦσοι» (ὡς πρὸς τὰς τελευταίας λέξεις ἀκολουθοῦμεν τῇ ὑπὸ τοῦ U. von Wilamowitz - Moellendorff (ἀν «Hermes» 62 (1927) σελ. 278) ἐπιφερομένη διορθώσει). Ἐν δὲ τῷ ἀποσπ. 125α χλευάζονται πικρῶς οἱ Ἐφέσιοι: «Μὴ ἐπιλίποι ὑμᾶς πλοῦτος, Ἐφέσιοι, ἴν' ἐξελέγησθε πονηρευόμενοι».

42. Περὶ τοῦ Θαλοῦ ὡς ἀστρονόμου καὶ τῶν πιθανῶς χρησιμοποιηθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ μεθόδων δρα, ἀντ' ἄλλων, Sir Thomas Heath ἐνθ' ἀνωτ. (σημ. 37) σελ. 12-23. Γενικώτερον περὶ τῆς φυσιογνωσίας τοῦ Θαλοῦ δρα O. Gilbert ἐνθ' ἀνωτ. (σημ. 40) ἐνθα ἐν τῷ εὐρετηρίῳ του s. v. Thales (σελ. 742). Καθόλου δρα καὶ Sulla cosmologia ionica da Talete a Eraclito. Studi, a cura di Antonio Maddalena (Padova, 1940).

43. Ὅπως κατανοηθῆ ἢ ἐν πλείστοις θεμελιακοῖς θέμασι χαώδης ἀπόστασις τῆς ἀρχαίας κοσμογνωσίας ἀπὸ τῶν πορισμάτων τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, προστεθῆτω ὅτι σήμερον διδάσκεται (παραπομπῆ εἰς συναφῆ γραμματεῖαν παρέλκουσιν) ὅτι ὁ ὄγκος τοῦ ἡλίου εἶναι περίπου 1301000 φορές μείζον τοῦ ὄγκου τῆς γῆς.